

Весна Ђукић

Факултет драмских уметности, Универзитет уметности у Београду – Србија
e-mail: djukic.vesna@gmail.com

ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОКРЕТЉИВОСТ КАО ИЗАЗОВ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА СРПСКОГ НАРОДА: СТУДИЈА МАНАСТИРА СВ. ПРОХОР ПЧИЊСКИ¹

***Апстракт:** У раду се проучавају различити облици територијалне покретљивости који су, као резултат световног и сакралног деловања Српске православне Цркве, утицали на очување српског националног идентитета. Мултидисциплинарно истраживање је засновано на студији Предела изузетних одлика „Долина Пчиње“ у чијем средишту се налази православни манастир Св. Прохор пчињски као духовни, културни и економски центар пчињског округа на југоистоку Србије. Резултати показују на који начин СПЦ чува постојеће и ствара нове световне и сакралне вредности које обогаћују српски национални идентитет и привлаче, поред домаћих, и стране посетиоце који желе да упознају историју, религију и културу српског народа.*

***Кључне речи:** културни контекст, идентитет, сеоба, територијална покретљивост, поклоничка путовања (ходочашиће), културни туризам.*

Увод

Под *територијалном покретљивошћу*² се у овом раду подразумевају миграције Срба на простору некадашње Југославије, као и поклоничка путовања и туристичка кретања домаћих и иностраних посетилаца на простору Предела изузетних одлика „Долина Пчиње“. Овако конципирано теоријско истраживање полази од става академика др Владете Јеротића да је трансцедентни смисао сеоба у мешању људи различитих религија ради њиховог међусобног бољег упознавања, као и у мешању различитих култура и језика – до чега долази ратовима и револуцијама, а у миру туризмом.³

Ову надасве неуобичајену и недовољно истражену претпоставку настојимо да проверимо студијом заштићеног предела изузетних одлика „Долина Пчиње“ и православног манастира Св. Прохор пчињски будући да се на овом простору могу пратити сви облици територијалне покретљивости српског народа, почев од великих сеоба у периоду турских освајања, до поклоничких путовања и других облика

1 Текст је настао као резултат рада на научно-истраживачком пројекту бр. 178012 „Идентитет и сећање: транскултурални текстови драмских уметности и медија (Србија 1989 – 2014) Факултета драмских уметности у Београду који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2 Смит 1998, 29-30.

3 Јеротић 2014, 20.

туристичких кретања. То нам омогућава да изведемо закључке о трансцедентном смислу сеоба у рату и миру и њиховом утицају на *национални идентитет* српског народа који на том простору живи вековима. За потребе рада сматраћемо да су битна обележја тог идентитета: историјска територија на којој живи српски народ, заједничка законска права и дужности, историјска сећања, као и култура и економија које одликује територијална покретљивост припадника нације.⁴

У том смислу, заштићени предео „Долина Пчиње“ на којем се налази Манастир, разумемо као специфични *културни контекст* створен динамичним световним и сакралним деловањем Српске Православне Цркве као најстарије националне институције - како са религијске, тако и са културолошке тачке гледишта, која без прекида учествује у животу српског народа на овом простору. Ово је разумљиво будући да су се током векова на овој територији мењале различите државе, успостављала различита законска права и дужности, али су историјска сећања, култура и економија очувани и развијани захваљујући СПЦ и Епархији врањској проглашеној за стараоца заштићеног Предела изузетних одлика „Долина Пчиње“.

Теренско истраживање за потребе рада спроведено је јула 2017. применом метода посматрања с учествовањем и бележењем и технике разговора са игуманијом Манастира, мати Стефанидом, запосленима и посетиоцима овог заштићеног предела. За обраду емпиријских података коришћена је метода историјско-компаративне анализе четири временске тачке пресека које се подударају с великим сеобама српског народа од 17-21. века.

Сеобе као изазов националног идентитета

Према академику Јеротићу, сеобе представљају плодан изазов ако изазову уследи плодан одговор. То илуструје следећим ставом: «Када се Велика сеоба народа, негде у 7. веку завршила, огромно и моћно паганско Римско царство већ се било срушило, и то релативно брзо, да би на новим темељима младог хришћанства никле прве снажне државе са хришћанским владарима које су, у току следећих векова, прерасле у прве националне државе, самосталне, особене и релативно слободне, а које су имале даљи циљ да створе такве исте индивидуе – самосталне, одговорне и слободне».⁵

Ако бисмо, следећи овај став академика Јеротића, поставили питање да ли су сеобе српског народа, иако мањих размера, такође представљале плодан изазов на који је дат плодан одговор – шта бисмо могли да закључимо имајући у виду да се он током своје бурне историје на простору Балкана више пута селио? Гоњен освајачима, најпре је бежећи од муслиманских Турака насељавао простор некадашње Југославије, а затим је током 20. века са тог простора протеран војним операцијама католичких Хрвата.

Прве велике сеобе Срба које су предводили српски патријарси Чарнојевић и Шакабента (17. и 18. век), претходиле су крупним геополитичким, економским и културним променама у Европи до којих је дошло након пада Турске и Аустро-Угарске и оснивања нових националних држава на тлу Европе (19. и 20 век). Српски народ је у њима активно учествовао селећи се у правцу војних граница којима је Европа бранила хришћанске вредности од муслиманских освајача. Резултат тог процеса није само присаједињење Војводине Србији 1918., већ и стицање независности кнежевине Србије на Берлинском конгресу 1878. Током тих сеоба, српски народ је ишао у разним

4 Смит 1998, 29-30.

5 Јеротић 2014, 21.

правцима, а један део је населио и крајеве Пчиње опустеле због куге која је харала претходне деценије. Како истиче пчињски хроничар⁶: „Велики број цркава и црквишта, као и жариште православља и српства, манастир Свети Прохор Пчињски, давао им је наду у опстанак, наду у живот о коме су слушали у приповедањима својих предака: *K’д смо имали царство и K’д је било наше.*”⁷ Њихова борба за ослобођење такође је допринела да се ти крајеви насељени српским народом 1912. присаједине Србији. Тако су Срби стварањем националне државе знатно пре других народа, уз аутокефалну Цркву још од Светог Саве, „добили здраве основе за свакодневно потврђивање свог националног идентитета и по томе веома дуго били значајан изузетак међу историјски острашћеним народима југоисточне Европе“.⁸

Дакле, прве велике сеобе Срба гоњених Турцима су претходиле стварању нове самосталне, особене и релативно слободне националне државе Србије након Првог светског рата чиме је окончан петовековни период ропства. Према Батаковићу, њој се „сплетом међународних околности, сопствених војних успеха и политичке стратегије отворила могућност да уместо заокружене и релативно хомогене националне заједнице оствари свој максимални ратни циљ: јужнословенску државу “којом су обухваћени и Срби насељени на војним границама хришћанске Европе. Тим „одбацивањем реалних историјских путоказа“, Србија је свој међународно признати суверенитет - своју самосталност, особеност и релативну слободу, пренела на суседне народе признавши Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (касније названу Југославија).”⁹ Томе је претходио други талас масовних сеоба српске војске и народа преко Албаније до Крфа након чега је уследио пробој солунског фронта и коначно ослобођење Србије.

Затим је наступио трећи масовни талас сеоба када је током Другог светског рата на стотине хиљада Срба из Независне државе Хрватске (НДХ) пребегло у Србију бежећи од усташког погрома. Четврти талас сеоба је уследио током распада Југославије када је стотине хиљада Срба у ратним операцијама деведесетих година 20. века протерано из Хрватске, а потом и са Космета. Многима од њих је манастир Св. Прохор пчињски пружио уточиште. Најпре је 1995. дошло око 80 избеглица из Републике Српске Крајине које су Манастиру остале годину дана, а потом 1999, после агресије НАТО снага на Србију, у њему налази уточиште 150 Срба, избеглих са КиМ.¹⁰

Тако је, након вишедеценијског болног сабирања српског народа протераног с територије Југославије, 2006. поново створена самостална, особена и релативно слободна држава Србија као „држава српског народа и свих грађана који у њој живе“.¹¹ Према попису становништва из 2011., она је и даље мултиетничка, мултиконфесионална и мултикултурна каква је и била још од Берлинског конгреса.¹² Тим затварањем круга

6 Антонијевић 2015, 18.

7 Манастир је од оснивања био у оквиру византијске државе све до Немањиних припајања ових крајева између 1180. и 1190., иако је могуће да је у том раздобљу краће време био у власти Рашке државе, што историја још није осветлила; У: Манастир преподобног Прохора пчињског мироточивога, стр. 11.

8 Батаковић 2014, 805.

9 Нову државу је 1918. прогласио Хрватски сабор када је постало јасно да Аустроугарска неминуовно губи рат. Заједничка држава није била призната од сила Антанте као савезник, већ само Србија; зато Србија, иако победница у Великом рату, као део Краљевства СХС није директно учествовала на мировним преговорима у Паризу.

10 Летопис манастира Св. Прохор пчињски <http://www.svprohor.org/Siteview.asp?ID=3>

11 Устав РС 2006, 9, чл.1.

12 Срби као већински народ броје 6,0 милиона (83,3%), затим следе Мађари (253,9 хиљада или 3,5%), Роми (147,6 хиљада или 2,1%) и Бошњаци (145,3 хиљада или 2,0%), док остале

након једног века, може се сагледати и трансцендентни смисао вишевековних сеоба српског народа. Њихов циљ није био освајање територија већ одбрана православља као темеља националног идентитета. То религиозно обележје као непресушни извор православне културе и језика, српски народ је бранио и одбранио и упркос свим изазовима покрштавања у ислам и католичанство са којима је био суочен током своје бурне историје страдања на овом простору.

Притом, да је мешање религија, култура и језика Србима било страно, они не би полазили у велике сеобе, Србија не би свој ратом стечени суверенитет пренела на заједничку мултиконфесионалну и мултикултурну јужнословенску државу Срба, Хрвата и Словенаца, нити би у данашњој Србији живело 26 националних мањина. Само на основу тих чињеница би се већ могла потврдити теорија академика Јеротића да је трансцендентни смисао сеоба, ратова и револуција српског народа у томе да Србија остане мултиконфесионална и мултикултурна заједница српског народа и других народа који живе на њеној територији. У међународним оквирима, она је то и званично постала још крајем 19. века када су на Берлинском конгресу - уз признање независности кнежевине Србије, дефинисана грађанска и политичка права за сва лица, без разлика на верску одређеност и конфесију. С друге стране, сва вековна страдања, расипања и сабирања нису довела до нестајања српског народа, већ су јачала његову виталну снагу захваљујући којој је очувао своју државу и потврдио свој идентитет.

Бежећи од освајача и остављајући за собом своја стара станишта, споменике и богомоље на милост и немилост оних који су те просторе запоседали уништавајући постојећи културни контекст, што је према академику Костићу једна врста „културног геноцида“;¹³ српски народ је масовним сеобама насељавао нове просторе само да би очувао свој православни идентитет и своју културу и језик, не угрожавајући друге народе са којима је на тим просторима живео. Тако је непрекидно потврђивана самосвест која, према академику Ћирковићу, произилази управо из припадности Српској Православној Цркви. Она је представљала оквир у коме се развијала српска етничка свест, посебно зато што је, од Немањића све до цара Лазара, држава схватана истовремено као световна и религијска.¹⁴ Чак и када је Србија под Турским ропством изгубила државни суверенитет, народ је следио свештенство, па је оба пута и полазио у велике сеобе предвођен српским патријарсима.

Данас је држава секуларна и СПЦ не учествује у вршењу државне власти, али је и даље најстарија и најзначајнија национална институција која окупља православне хришћане и одлучујући утиче на српски национални идентитет. У том смислу, како Асман каже,¹⁵ културно памћење треба да иде и напред и назад, те да не реконструише само прошлост сеоба, већ и да промишља садашњост и будућност српског народа у савременој Србији.

националности партиципирају са испод 1%, као што су Хрвати (57,9 хиљада или 0,8%), Словаци (52,8 хиљада или 0,7%), Црногорци (38,5 хиљада или 0,5%), Власи (35,3 хиљада или 0,5%) и други. У "остале националности" сврстане су етничке заједнице са мање од две хиљаде припадника (Египћани, Ашкалије, Чеси, Јевреји и др.) којих има укупно 17, 6 хиљада (0,2%). Број лица која су искористила своје Уставом загарантовано право и нису желела да се национално декларишу износи чак 160,3 хиљада (2,2%). Такође, значајан је и број лица (30,7 хиљада или 0,4%) који се изјаснио у смислу регионалне припадности (на пример, Војвођанин, Шумадинац, Ваљевац, Београђанин и слично); у: Радушки 2013.

13 Православље 1. јул 2017, 14-17.

14 Ћирковић 2015, 448-450.

15 Асман 2011, 41.

Културни туризам као изазов православног идентитета

Ако даље развијамо идеју академика Јеротића, видимо да би смисао сеоба у миру био да се мозаик¹⁶ мултиконфесионалног и мултикултурног идентитета у Србији очува и развија, упозна и поштује. Ту сада долазимо до потпуно различитог облика територијалне покретљивости који подразумева мешање различитих култура и језика кроз различите облике туристичких кретања. Овај смисао се посебно добро може сагледати у заштићеном Пределу посебних одлика „Долина Пчиње“¹⁷ где су током бурне историјске прошлости очувани трагови интеракције човека и природе. Почев од испосничког живота светитеља и настанка Манастира у 11. веку, преко византијског царства и средњовековне српске државе, па потом и ослобођења од Турака и Бугара, све до данас – у средишту свих људских активности на овом простору био је духовни живот који је привлачио посетиоце из свих делова света.

Захваљујући манастиру Св. Прохор пчињски као живом духовном средишту пчињског краја, посете поклоника и путника намерника овој светињи никад нису престајале. Као важан духовни, културни и економски центар читаве области у којој се налази, Манастир је сталном доградњом нових објеката и обновом старих, током времена постао специфично насеље чија особеност произилази из његове двоструке – сакралне и световне намене. Због тога је још од средине 19. века био коначиште трговаца и путника који су старим средњовековним путем од Београда до Солуна пролазили преко Пчиње. Та пракса је очувана до данас. Због близине македонске границе, у Манастиру током сезоне годишњих одмора преноћи значајан број путника у транзиту на повратку из Грчке.¹⁸ Њима су на располагању собе у Врањском конаку грађеном у репрезентативном стилу градске стамбене архитектуре османског царства који је општина Бујановац, као инвеститор, током рестаурације 1986, прилагодила савременим туристичким потребама. Као последица пренамене Конака у духу секуларизације и верских слобода, посетиоци који овде преноће поштују манастирски начин живота, али се не хране у манастирској трпезарији према правилу поста, уз

16 Кин 2003, 134.

17 Предео изузетних одлика “Долина Пчиње” се простире на површини од 2606 хектара на територији општине Бујановац. Заштићен је 2003. Уредбом Владе Републике Србије као „подручје препознатљивог изгледа са значајним природним, биолошко-еколошким, естетским и културно-историјским вредностима, које се током времена развијало као резултат интеракције природе, природних потенцијала подручја и традиционалног начина живота локалног становништва“ (чл. 33 Закона о заштити природе). Заштићени простор је омеђен падинама планина Старац и Козјак чијим долинским делом протиче река Пчиња која благо меандрира. У средишњем делу природног добра, у речној окуци Пчиње (436 м н.в.) смештен је манастирски комплекс Св. Оца Прохора Пчињског из 11. века, духовно и културно седиште од изузетног значаја за Републику Србију. За стараоца Предела је проглашена СПЦ - Епархија врањска са седиштем у Манастиру због потребе заштите и унапређења природних и створених вредности и очувања традиционалног начина живота на овом подручју, за чије је спровођење неопходно перманентно присуство активног субјекта; више видети на интернет локацији <http://dolinapcinje.org/cir/Siteview.asp?ID=5>

18 У периоду јун-септембар 2016. у Манастиру је ноћило 430 посетилаца из земље и иностранства, не рачунајући децу млађу од 7 година и пријатеље манастирског сестринства који бораве као гости и имају одређена „послушања“ те се не третирају као туристи и за њих се не води евиденција; подаци су добијени током теренског истраживања аутора јула 2017. од студенткиње Филозофског факултета у Београду – смер историја уметности, која као гост Манастира има послушање да буде гостопримница током летњег распуста.

читање молитви и друге богослужбене радње, већ је за њих уређена посебна гостопримница у старој воденици на обали Пчиње.¹⁹

Већ на основу овога се види да Манастир и данас, у складу с традицијом гостопримства, прихвата све путнике намернике – независно од тога да ли су верници или не, али ће наше даље истраживање показати да разлике међу њима потичу од мотивације која представља одлучујућу покретачку силу²⁰ посетилаца ове православне светиње. Стога ће и основни критеријум идентификације различитих облика посећености овог Манастира бити мотиви посете од којих зависи у којој мери ће посетиоци поштовати манастирски начин живота или не.

У том смислу се може издвојити Ивандањски сабор као део обичајне традиције пчињског краја која, преносећи се с генерације на генерацију, непрекидно обнавља нематеријално наслеђе. Притом је важно да разумемо да се тај процес увек одвија зависно од окружења и његове интеракције с природом заштићеног предела „Долина Пчиње“ – с једне стране, а с друге – у интеракцији с историјом.²¹ Колико је сабор у 19. веку био значајан верски, културни и економски догађај целог краја сведочи податак да је Врањски конак подигнут од прилога богатих занатлија и угледних врањанских трговачких породица које су га користиле у време својих посета Манастиру, углавном у време сабора, верских празника и ктиторских слава. Због велике посећености, након ослобођења од Турака, краљ Петар Карађорђевић је 1913. подигао и нови – Краљев конак, са дућанима који су издавани трговцима у време сабора.²²

Привлачност оваквог народног окупљања за локално становништво, али и за туристе, огледа се у томе што оно садржи верску и световну димензију. Верска димензија је у томе што је Сабор посвећен рођењу Св. Јована Претече, у народу познатог као Ивањдан, што за вернике подразумева читав низ богослужбених радњи у складу с правилима хришћанског живота, а световна - што је вашар, као друштвени догађај и део обичајне традиције саборовања српског народа, привлачан мноштву људи који не морају бити православни верници. Током историје, овај масовни догађај је имао и политички контекст, те је 1897. у манастирском летопису у време ивањданског сабора забележена посета српског конзула Тодора Станковића²³ што се лако може довести у везу с борбом за ослобођење од Турака у којој је Манастир имао значајну улогу. Како у прошлости, тако и данас, у манастирској околини током вишедневног саборовања борави неколико хиљада људи. Међу њима, један број верника присуствује верским службама заједно са децом и породицом,²⁴ један број улази у цркву током два дана да се

19 Поред Врањског конака са 48 соба на располагању посетиоцима – што га сврстава међу највеће манастирске конаке Српске Православне Цркве, и старе воденице уређене као гостопримница, манастирска инфраструктурна мењена посетиоцима обухвата: велики паркинг, сувенирницу, уређено шеталиште поред Пчиње са столовима и клупама за одмор, као и две шумске стазе од којих једна води до испоснице светитеља а друга до споменика природе *Четири храста* на највишем планинском врху Предела „Долина Пчиње“, а у изградњи је и центар за посетиоце у којем ће бити постављена изложба заштићеног предела. Од културних атракција, поред цркве посвећене Светом оцу Прохору која је као културно добро под заштитом државе од 1950., у кругу манастирске порте се налази и изложбени простор *Ризнице*, а поред самог паркинга и спомен чесма посвећена ослобођењу овог краја.

20 Тодоровић 1982, 37.

21 Ђукић 2017, 84,101.

22 Макуљевић 2015, 566, 586.

23 Исто, 61.

24 Према слободној процени аутора овог рада који је том догађају присуствовао у оквиру теренског истраживања, у Цркви је 6. и 7. јула 2017. било више од 1000 људи и деце али тачних

поклони моштима светитеља, док један број остаје на вашару изван манастирске порте. Тако видимо да се у односу на основне мотиве саборовања, могу издвојити најмање два и тоу значајној мери различита облика туризма: ако је мотив упознавање са обичајном традицијом инематеријалним културним наслеђем – реч је о споју светковина и културног туризма,²⁵ а чисто верски облик среће се код посета мотивисаних верским, односно поклоничким разлозима.²⁶

Томе се може додати и трећи, можда и најсеобухватнији облик - заснован на интеракцији религије, природе и културе током вишедневног саборовања једног броја посетилаца који бораве у природном окружењу Манастира. Будући да се Сабор одржава у заштићеном пределу, те да многи посетиоци подижу шаторе и постављају кампове на обали Пчиње, може се говорити и о еко-културном туризму. Валас и Расел²⁷ истичу да еко-културни туризам представља модел коришћења културног и екотуризма од стране локалног становништва за изградњу снажније, одрживије будућности у постојећим условима. Према Сиракаји,²⁸ еко-културни туризам обухвата путовања кроз која се друге културе сагледавају у њиховом природном окружењу, са посебним акцентом на историји и култури датих локалитета.²⁹ Сврха еко-културног туризма је упошљавање локалног становништва,³⁰ као и коришћење еколошких и културних ресурса на динамичан начин, по чему се битно разликује од урбаног, конвенционалног туризма више усмереног ка доколици.³¹

Други пример који илуструје интеракцију обичајне традиције и историје, односи се на улогу четничког покрета у ослобођењу овог дела Србије од Турака. О значају Манастира који је у време борбе за ослобођење од Турака био главни магацин оружја српских четника пчињског краја³² сведочи и монументална фреска на зиду цркве која приказује шесторицу четника у белим оделима прошараним црним гајтанима како седе у шуми на оброцима Козјака и догледом посматрају магарца који из Манастира доноси хлеб чети војводе Вука у којој су били и потоњи српски митрополит у Скопљу Јосиф и пређашњи конзул у Приштини - песник Милан Ракић. Ова необична сцена из реалног живота становништва насељеног око Манастира, илуструје његову важност за деловање српских чета чији је главни штаб био на планини Козјак. Због тога је он постао место сећања на герилски ослободилачки покрет српског народа у османској империји те је у манастирском летопису 1896. забележена и посета ђака врањске гимназије предвођена директором Љубом Давидовићем.³³ Мало је познато да је то онај исти Љуба Давидовић који је био председник Централног одбора „србске“ четничке организације и оснивач Демократске странке.³⁴

података нема јер ни гранична полиција а ни сестринство Манастира не врше процене броја приступних.

25 Ђукић Дојчиновић 2005, 177.

26 Бјељац 2010, 119-120.

27 Wallace, Russell 2004.

28 Sirakayaetal. 1999.

29 Више видети у докторској дисертацији: Кочовић, 2017.

30 Теренска истраживања су потврдила да Епархија врањска као старалац заштићеног предела “Долина Пчиње“ упошљава локално становништво из оближњих места на повременим и трајним пословима заштите и унапређења природних и створених вредности и очувања традиционалног начина живота на овом подручју.

31 Hennaуake 2006.

32 Антонијевић 2017, 97.

33 Макуљевић 2015, 61,68.

34 Антонијевић 2017, 165-166.

Тако видимо да бисмо оне посете мотивисане жељом да се упозна политичка историја овог краја и очува историјско сећање, могли класификовати као културно-историјски или меморијални туризам, оокренут - не само српском народу који трага за идентитетом након читавог века „југословенства“ и атеизације друштва, већ и иностраним посетиоцима који имају жељу да упознају српску културу и историју. То потврђује и податак да је 62,4% страних туриста који су посетили Србију 2016. навело да их је привукло културно-историјско наслеђе.³⁵ Према наводима, све им је било занимљиво, почев од богомоља, културних споменика и обичаја који најбоље говоре о прошлим временима. Стога, како истиче Патријарх српски Иринеј, „верски туризам има велики значај и улогу у зближавању народа јер упознавање историје и културе омогућава да се успоставе хумани односи међу људима и народима“.³⁶ У том смислу, иако један број посетилаца верског насеља није примарно мотивисан верским и религиозним разлозима, они могу бити латентно присутни, јер би се – да није тако, они определили да ноће у оближњем хотелу или мотелу на транзитној саобраћаници која их води до места становања. Како каже Архимандрит грчке цркве Спиридон Катрамадос “већ сам контакт и мистичан разговор посетилаца са светилиштима - споменицима, пружа квалитет живота, отвара хоризонте вечности, подиже у тешкоћама, надахњује, даје подршку, охрабрује”.³⁷ То је нарочито значајно у данашње време моралне и економске кризе када све вредности девалвирају под притиском потрошачке културе – с једне стране, а с друге, као последица институционализованог заборављања духовних вредности које чине историјску свест српског народа.

Поклоничка путовања као изазов секуларног идентитета

Према Светлани Смолчић Макуљевић која се позива на бројне теоретичаре,³⁸ сакрална топографија представља физички конструисани простор и пејсаж који настаје сећањем и неговањем „култа“ светитеља. Ослања се на писане изворе, религиозни ритуал и традицију и подразумева трансформацију простора током времена под утицајем институције Цркве, популарне културе и народне побожности. Сведочи о вези између реликвија, места где су похрањене или су некад биле мошти светитеља, ходочасника и визуелног сећања на боравак светитеља на одређеном простору који се освећује богослужењима и молитвама, а обликује објектима материјалне и визуелне културе. И баш како каже да су то обично места у природи која су одабрали сами светитељи у складу са аскетским потребама,³⁹ у случају Светог оца Прохора, то је данашњи простор Предела посебних одлика „Долина Пчиње“ са својим духовним средиштем – Манастиром у којем се налазе мошти светитеља.

Како она даље наводи, временастанка „култа“ је одмах по смрти светитеља, а најкасније средином 12 века. Чуда која се догађају у непосредној близини моштију у

35 Податак је преузет из истраживања иностране тражње које је спровела Туристичка организација Србије на тему: „Мотиви посета страних туриста Србији“. На основу разговора са представницима ТОС-а вођеног за потребе овог рада, добили смо објашњење да ТОС, у складу са својим надлежностима, спроводи оваква и слична истраживања за сопствене потребе креирања стратешких циљева промотивних активности према сегментима тражње, али интегралне резултате не саопштава јавности осим парцијално у интервјуима за медије, као у овом случају за лист „Православље“.

36 Лазић 2017а, 25.

37 Исто, 27.

38 MacCormac, Bairtrzis, Huton, Markus и други

39 Макуљевић Смолчић 2015, 126.

манастирској цркви, али и местима која је свети човек својим боравком осветио, сведоче о преношењу Божје благо дати и након свечеве смрти због чега су чудотворне мошти вековима привлачиле ходочаснике. Традиционално, највише поклоника посећује Манастир два пута годишње, у време манастирске славе посвећене Светом Прохору када буде и 10. до 15 хиљада поклоника. Међу њима је, супротно предубеђењима, доста интелектуалаца (правника, лекара, професора и сл.)⁴⁰ који као гости овде бораве неколико дана, чак и више пута годишње, да би се поклонили моштима светитеља.

У средишту сакралне топографије је десна рука Светог Прохора у посебном сребром окованом реликвијару који „ходочасници“ целивају када се у време празника износи пред вернике. Мошти су изложене на источном зиду параклиса званог Кивот где се претпоставља да је похрањен део моштију на шта указују трагови *мира* које вековима непрекидно точи. Уз мошти светитеља, важне тачке сакралне топографије Манастира чине испоснице у којој је свети пустињак живео, фреска у шуми уз шумску стазу која до ње води – очувана и упркос спољашњим временским условима, заједно са траговима стопа испосника, као и бројни топоними и локалитети који се са њим доводе у везу те представљају места ходочашћа.

Да би се сачувало сећање на бројна поклоничка путовања у прошлости, у манастирској цркви је, северно од улаза, осликана монументална сцена која приказује поворку људи одевених у народну ношњу који се с околних брда, предвођени свештеницима, приближавају Манастиру, док се група која је већ пристигла крсти и клања пред реликвијама изнетим испред храма.

У том смислу, највеће духовно благо Манастира представљају чудотворне и свете мошти, посредством којих је у мистичком смислу устројена хришћанска црква. Чиновима поклоњења и молитве, даровима као и гестовима попут целивања, метанисања, додира и молитвеног обраћања, верници ступају у контакт са изабраним светитељима, који их молитвено заступају пред Богом. Мироточивим светитељима попут оца Прохора, као чудотворним, указује се у Православној Цркви велико поштовање, будући да их има веома мало. То су „они свеци, који после смрти од свог тела-моштију, испуштају миро-уље којим се болници помазују с вером и лече од разних болести, а здрави помазују ради освећења и пред охрањења од слабости и болести“.⁴¹ Стога, о исцелитељској моћи моштију св. Прохора сведоче бројни писани извори, међу којима и запис аустријског филолога, историчара и конзула из средине 19. века у коме се доноси податак о поштовању овог светитеља и код околног албанског становништва које је своје болесне остављало да преноће у цркви верујући у излечење. О бројним исцељењима сведоче и записи у манастирском летопису савременог доба, међу којима и непокретне младе девојке у инвалидским колицима која је проходала након молитве игумана архимандрита хиландарца Пајсија (игуман од 1993-2003), не мог детета које је по изласку из цркве проговорило на велику радост родитеља, као и чудесно исцељење човека који је трпео велике болове од синуса.⁴²

Све наведено показује да Православље „надилази пролазност овог века“, као истиче Архимандрит православне Грчке Цркве Спиридон Катраматос, те је посебна одговорност свих учесника у верском туризму да се оно заштити од негативних последица туризма чији би основни циљ био профит. Упозоравајући и на ризике

40 Током теренског истраживања је вођен разговор са гостима који су боравили у Манастиру.

41 Хаџи Теофило, у: Макуљевић 2015, 465-466.

42 Аутор рада је лично чуо ово потресно сведочење када је у време теренског истраживања излечени човек након 12 година дошао да се молитвено захвали светитељу јер се болест од које је патио годинама више никада није вратила.

„фалсификовања, отуђивања, посветовљивања и синкретизма” и упућујући на мере предострожности Синодске канцеларије за ходочашћа, он истиче да свештенички и монашки ред служи том задатку, а не пласирању и продаји туристичких производа како то свет посматра, јер „ми нисмо чувари музеја – музеји у Православној Цркви не постоје већ све што се сабира у њој чува се – као свете мошти, поштује се, показује се, постаје носилац освећења и духовности“. Због тога Православна хришћанска Црква штити своје светиње, манастире и места поклоњења од “религијског туризма” који је тако назван “у духу секуларности јер му је главни аксиом искључиво финансијски и тржишни комерцијални критеријум који мења религиозни карактер светих поклоничких места, поистовећујући их са местима од културног значаја. Поклоничка места отворена су и приступачна свима уз обавезан услов да се посетиоци и поклонници понашају пристojно и достојно и да покажу поштовање према светости ових места”, наводи и Митрополит додонски господин Хризостом, председник Синодске канцеларије православне Грчке Цркве за поклоничка путовања.⁴³

Ту се сада отвара још један етички проблем везан за употребу теоријског појма „култ“ који се користи у историји уметности и другим научним дисциплинама. Будући да не одговара природи Православља, ми смо овај појам стављали под наводнике. Као што се из претходног навода може видети, свете мошти светитеља и све друге црквене реликвије које служе за богослужење се поштују, а не обожавају – како произилази из значења појма „култ“. Непостојање идолопоклоничког духа је битна разлика између политеизма и монотеизма, као и између Православља и других религија, те у том смислу и научна заједница, али и СПЦ, треба да доприносе бољем разумевању овог темеља духовности и идентитета српског народа како би и посетиоци православних светиња могли да доживе разлику интелектуално и емоционално.

Закључак

Резултати емпиријског истраживања показују да су велике сеобе на које је српски народ био присиљеном претходна четири века (17-21), дале плодан одговор на изазове с којима је био суочен. Упркос њима, он је очувао део територије на којој је после једног века поново створио своју самосталну, особену и суверену мултиетничку, мултиконфесионалну и мултикултурну државу. Још је важније што је очувао свест о националној припадности и заједничко знање које се преноси институционализованом културом памћења Српске Православне Цркве као најстарије верске и културне институције српског народа. Студија случаја заштићеног Предела изузетних одлика „Долина Пчиње“ на територији Епархије врањске показује да је СПЦ и данас, као и у прошлости, способна да чува и да ствара нове световне и сакралне вредности које одликују српски културни контекст. Стога, ако је, према академику Јеротићу, мешање религија, култура и језика трансцендентни смисао сеоба у рату, а поклоничких путовања и културног туризма у миру, онда је изазов мешања у томе да се идентитет очува и развија. Територије се могу губити и повратити, али ако се религијски и културни идентитет изгуби, он је неповратно изгубљен. Управо се у томе састоји улога поклоничких путовања и других посета - да се у миру очувају наслеђена и створе нова историјска сећања, као неопходна духовна основа културе и економије. Тај особени национални идентитет који, поред осталог, према Смиту, одликује и територијална покретљивост припадника нације, истовремено, поред домаћих, привлачи и стране посетиоце који желе да упознају историју, религију и културу српског народа. То ствара додатну културну и економску вредност а да, притом, не угрожава основну религиозну вредност Православља и духовни живот православних манастира.

43 Лазић, 2017а, 26- 27.

Литература

- Антонијевић, Синиша (2017): *Војвода Крста, споменица*, Врање: самиздат.
- Антонијевић, Синиша (2015): *Коруба – споменица*, Врање: самиздат.
- Асман, Јан (2011): *Култура памћења*, Београд: Просвета.
- Батаковић, Душан Т (2014): *Историјска свест и национална хистерија, Српска хроника на светским веригама*, књига 2, треће издање, Београд: Cetena mundi, str. 805-808.
- Бјељац, Жељко (2010): *Манифестациони туризам у Србији*, посебна издања бр. 82, Београд: Географски институт Јован Цвијић САНУ.
- Ђукић, Весна (2017): *(Ка)ко смо, студије културе памћења и политике идентитета у Србији*, Београд: Факултет драмских уметности.
- Ђукић Дојчиновић, Весна (2005): *Културни туризам, менаџмент и развојне стратегије*, Београд: Слио.
- Закон о заштити природе*, Службени гласник РС бр. 36/2009, 88/2010.
- Јеротић, Владета (2014): *Сеобе као психолошки и антрополошки проблем, Catena mundi Српска хроника на светским веригама*, књига 1, треће издање, Београд: Catena mundi, стр.17-21.
- Кин, Џонс (2003): *Цивилно друштво*, Београд: Филип Вишњић.
- Кочовић, Милица (2017): *Допринос еко-културног туризма одрживом развоју заштићених подручја са припадајућим природним и културним наслеђем*, Београд: Факултет драмских уметности.
- Лазић, Славица (2017а): *Поклонички туризам - предмет научних проучавања, Православље- новине српске Патријаршије*, Београд: Информативно-издавачка установа Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, бр.1027, 1. јул 2017, стр.24,25.
- Лазић, Славица (2017б): *Да опстанемо и претрајемо – разговор са Владимиром Костићем, председником САНУ, Православље- новине српске Патријаршије*, Београд: Информативно-издавачка установа Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве, бр.1027, 1. јул 2017, стр. 14-17.
- Летопис манастира Св. Прохор пчињски <http://www.svprohor.org/Siteview.asp?ID=3>
- Манастир Свети Прохор пчињски* (2015): приредио Ненад Макуљевић, Врање, Београд: Епархија Врањска СПЦ, Српски православни манастир Свети Прохор Пчињски, Центар за визуелну културу Балкана Филозофског факултета Универзитета у Београду.
- Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби предела изузетних одлика Долина Пчиње* (2011): Врање: Службени гласник града Врања број 26/2011.
- Предео изузетних одлика "Долина Пчиње"* <http://dolinapcinje.org/cir/Siteview.asp?ID=5>
- Радушки, Нада (2013): *Куда иде Србија, етнички процеси и националне мањине према попису 2011.*, *Нова српска политичка мисао*<http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/etnicki-procesi-i-nacionalne-manjine-u-srbiji-po-popisu-2011.-godine.html?alphabet=1>
- Смит, Антони (2010): *Национални идентитет*, Београд: Делфи књижаре.
- Стефановић, Хаџи Теофило (1895): *Познавање цркве или обредословље*, Београд, у: *Манастир Свети Прохор пчињски* (2015) приредио Ненад Макуљевић, Врање, Београд: Епархија врањска СПЦ, Српски православни манастир Свети Прохор пчињски, Центар за визуелну културу Балкана Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Ђирковић, Сима (2015): Моравска Србија у историји српског народа, *Српска историја у светским веригама*, треће издање, књига прва, приредио Предраг Драгић Кујук, Београд: Catena mundi.

Тодоровић, Александар др (1982): *Социологија туризма*, Београд: Привредна штампа.

Устав Републике Србије (2006): Београд: Службени гласник.

Wallace, Gilian, Russel, Andrew (2004): *Eco-cultural tourism as a means for the sustainable development of culturally marginal and environmentally sensitive regions*. New Delhi: Sage.

Sirakaya, E., Sasidharan V., and S. Sönmez (1999): Redefining Ecotourism: The Need for a Supply Side View, *Journal of Travel Research*, 38(2), pp. 168-172.

Hennayake, N. (2006): *Culture, Politics, and Development in Postcolonial Sri Lanka*. Lexington Books.

TERRITORIAL MOBILITY AS A CHALLENGE OF SERBIAN NATIONAL IDENTITY: CASE STUDY OF MONASTERY SAINT PROHOR PČINJSKI

This paper investigates different forms of territorial mobility, as a result of secular and sacred activity of Serbian Orthodox Church, affecting national identity of Serbian people. Multidisciplinary research was based on the case study of the area of outstanding qualities Dolina Pčinje, at whose centre orthodox monastery Saint Prohor pčinjski is located, as the spiritual, cultural and economic centre of Pčinjski county in the farthest South East corner of Serbia. The qualitative field research was conducted throughout July 2017, using the methods of observation, participation and recording, as well as interviews with the igumania, mother Stefanida, its employees and visitors to this protected area.

The results of interdisciplinary theoretical and empirical research demonstrated that four big waves of migrations of Serbian people, caused by wars on the area of Yugoslavia in the course of last four centuries, provided useful answer to the challenges the people were faced with. Despite of it, the people kept a part of its territory, where after a century (2006) recreated its independent, particular and sovereign multi-ethnic, multiconfessional and multicultural state. More importantly, it preserved consciousness of national identity and common knowledge, passed on by the institutional cultural memory of Serbian Orthodox Church as the oldest religious and cultural institution of Serbian people. The case study of St Prohor pčinjski monastery shows that the Church is still capable not just of preserving, but also creating new secular and sacred values, representing religious and cultural identity of Serbian people. This is exactly the role of devotional journeys - known as a pilgrimage (journey devoted to the God), and other visits to Orthodox monasteries – to peacefully preserve heritage, as well as create new historical memories, as the necessary spiritual basis of culture and economy. This trait of territorial mobility in peace at the same attracts international visitors, thus creating additional cultural and economic values, without being a threat to the basic religious value of the Orthodox church and spiritual life of the Monastery.

